

Секцыя 4

БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА І БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ КЛАСІКА

Ірына Бароўская (Гомель, Беларусь)

ЯНКА КУПАЛА, ЯКУБ КОЛАС І БЕЛАРУСКАЯ ПЕСЕННАЯ ЛІРЫКА (НЕКАТОРЫЯ МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ)

Станаўленне беларускай песеннай лірыкі 20 стагоддзя, безумоўна, звязана з Купалам і Коласам. Купала адным з першых, абапіраючыся на традыцыі польскага рамантызму, пераадолеў традыцыі сваіх папярэднікаў з іх рэалістычна-бытавой манерай пісьма, яго фантазія імкнецца ў свет незвычайны, таямнічы, казачны. У выніку такіх пошукаў Янка Купала прынёс у беларускую песенную лірыку новае, рамантычнае ўспрыняцце свету, імкненні і любоў нашых прадзедаў да велічнага, фантастычнага, іх павышаную эмацыянальнасць і імпульсіўную тэмпераментнасць. Асабліва гэта заўважна ў лірычных песнях, блізкіх па сваім гучанні да рамансаў (“Як у лесе адцвіталі” Р. Пукста, “Не глядзі” Ул. Мулявіна, “Ты прыйдзі” М. Чуркіна, “Явар і каліна” Ю. Семянякі і шмат іншых). У гэтых творах паэт стварае цэласную сістэму, якая захавала архетыпныя вобразы і сюжэты як водгукі старажытнага светаўспрымання. Ні ў кога так, як у Купалы, не прасочваецца архаічная сувязь чалавека з навакольным светам. І асабліва гэта заўважна ў песенна-любоўнай лірыцы. Народна-рэалістычная аснова і пры гэтым лірычная абаяльнасць, сіла пачуцця, глыбіня аналізу душэўных перажыванняў характэрны для Коласа, які ў сваёй творчасці абапіраўся на традыцыі рускай класічнай рэалістычнай паэзіі (“Дуб”, “Мой родны кут” У. Алоўнікава, “Ганулька”, “Каханне” І. Лучанка і іншыя).

Выключная роля Купалы ў развіцці нацыянальнай песеннай лірыкі тлумачыцца спецыфікай мастацкай адоранасці паэта. Эвалюцыя Купалы ў сферы песеннай лірыкі аказалася выключна складанай, шматстайнай і надзвычай плённай. Па сутнасці, малады Купала на пачатку творчага шляху працягвае традыцыю Я. Чачота, Ф. Багушэвіча, стварае свае песні паводле народных узораў. Невыпадкава ў яго спадчыне сустракаюцца творчая кантамінацыя народных танцавальных рытмаў, дасканаласць спасціжэнне важнейшых вобразна-стылёвых дасягненняў народнай песні (беларускай, польскай, рускай, украінскай), спробы пераймання яе,

на першы погляд, прымітыўна-простай паэтыкі. Паэтычная інтанацыя многіх твораў цалкам сугучна мелодыцы народных песняў, што абумоўлена не толькі супадзеннем агульнай ролі паўтораў, анафар, эпіфар, рытарычных фігур, але і спецыфікай будовы сінтаксічных сувязей унутры вершаваных радкоў, у шырокім выкарыстанні далучальных канструкцый, у большай свабодзе словаразмяшчэння, у асобай сінтаксічнай ролі вершаваных радкоў-пераносаў. На гэтым шляху Я. Купала будзе, безумоўна, першым, але не адзіным. Менавіта ў такім стылі гучыць песенная лірыка Я. Коласа, Зм. Бядулі.

Стануць песнямі шматлікія пейзажныя творы пачынальнага новай беларускай паэзіі 20 ст. У гэтым плане найбольш яскрава загучалі радкі з анталогіі апявання роднай прыроды Якуба Коласа. Лірычнай абаяльнасцю, нястрыманай сілай пачуцця, глыбінёй аналізу душэўных перажыванняў вылучаюцца вакальныя творы, прысвечаныя роднай зямлі ("Дуб", "Глуха шэпча лес зялёны", "Мой родны кут", "Многа слаўненькіх куточкаў", "Добра ў лузе ў час палудні", "Надышлі марозы", "Адлёт журавоў", "Вясна", "Лес", "Запазніўся месяц", "Зоры далёкія, зоры бліскучыя", "Ручэй" і інш.). Сапраўдны поспех гэтым песням прынесла шматграннае, натхнёнае перакладанне адметных коласаўскіх вобразаў на мову музыкі, але гэта хутчэй выяўленне ў іх схаванай народна-рэалістычнай асновы, арыгінальнасці будовы радка, высакароднасці, маляўнічасці вобразаў, што так лёгка вялі за сабою мелодыю. Гэта яскрава праявілася ў філасофска-лірычнай кантаце В. Дамарацкага "Мая Беларусь" на словы Я. Коласа: яе выключная песеннасць выразна падкрэслена асноўнымі вобразна-выяўленчымі пачаткамі кантаты: 1) "Ад роднае зямлі" – эпічны; 2) "Слёзы людскія" – драматычны; 3) "Закліканне вясны" – жанрава-бытавы; 4) "Я жыву" – лірычны.

Мнагазначныя словы выконваюць у тэксце некалькі функцый, некаторыя з якіх – "павышэнне экспрэсіўнасці выказвання і тэксту, а таксама ўзмацненне глыбіні тэксту праз індукцыраванне асацыятыўнага патэнцыялу слоў і іх значэнняў" [1, 68]. Д.М. Шмялёў адзначаў, што чым звычайней для нас слова, тым меней мы адчуваем яго захаваную вобразнасць [2, 98]. Майстэрства паэта заключаецца ў раскрыцці гэтай захаванай вобразнасці на падставе асабістых адчуванняў і фантазій. Дайсці да глыбіні душы, сэрца слухача, выклікаць у яго моцны экспрэсіўны эфект – з'яўляецца важным пры стварэнні песенных радкоў. Кожнае слова, маючы прамое значэнне, можа набываць пераноснае, абумоўленае кантэкстам. Аналіз песенных радкоў паказаў, што мнагазначнасць надзвычай пашырана ў шматлікіх аўтараў. Самы прасты і распаўсюджаны прыём – "прырашчэнне сэнсу" і стварэнне экспрэсіі кантэксту [3, 61]. Гэта

сутыкненне прамога і пераноснага значэнняў слоў. Любое пераноснае значэнне, узуальнае ці аказіянальнае, – гэта падзел канкрэтнага першаснага значэння, г.зн., яго абстрагаванне. Так, словы ў пераносным значэнні шырока выкарыстоўваюцца ў песнях Я. Купалы, напрыклад: *І гарматаў быў не страх: Грамада – вялікі гмах* (“Стукі, стук, стук, малаток”), дзе прамое значэнне назоўніка гмах ‘вялікі вышынны будынак’ (ТСБМ, т. 2, 62; у далейшым значэнне падаецца па гэтаму слоўніку з указаннем у дужках нумара тома і старонкі) бярэцца паэтам за аснову для параўнання грамады з нечым вялікім, велічным. *Ты, знаць, вырадак цемры сярмяжнай* (“Курган”), прыметнік *сярмяжны* паэт ужывае ў пераносным сэнсе ‘бядняцкі, сялянскі’ (5, 451); *Дуб галлё распусціў каранасты над ім. Сонца днём распускае там косы свае* (“Курган”), дзе першы дзеяслоў выкарыстоўваецца паэтам у значэнні “расправіць, раскласці ў якой-небудзь прасторы, на якім-небудзь месцы” (4, 671), у другім – “развязаць, паслабіць што-небудзь завязанае, сцягнутае; расплесці косу” (4, 671), якое з’яўляецца пераносным і стварае ў радку метафарычны вобраз сонца; *Спуску, ласкі не знаў непакорам* (“Курган”), дзе лексема *спуск* выкарыстана ў пераносным значэнні “дараваць, пакінуць без пакарання які-небудзь учынак” (5, 282); *Песня-дума за сэрца хапала* (“Курган”), дзе дзеяслоў *хапаць* у спалучэнні са словам *сэрца*, душу ўжываецца ў пераносным значэнні “выклікаць пачуццё смутку, болю, радасці; глыбока хваляваць” (5, 177), а ў выніку Купалам па-майстэрску створаны выраз *хапаць за сэрца*, які перадае большую эмацыянальную афарбоўку ў параўнанні з лексай *хваляваць*; *Сон злятае з навек.*, дзе дзеяслоў *злятаць* ужыты ў пераносным значэнні “знікнуць, прапаści” (2, 484); *Заіскрыліся вочы сівыя*, дзе лексема *заіскрыцца* ў кантэксце са словам *вочы* набывае пераноснае значэнне “ззяць, блішчаць пад уплывам якіх-небудзь пачуццяў (пра вочы, позірк)” (2, 317); *Патануў у скляпеннях адзін, другі ўдар*, дзе *патануў* мае пераноснае значэнне “станавіцца малапрыкметным сярод чаго-небудзь (пра гукі)” (5, 473); *Жуда, помста б’е з воч – біць* ужыта ў пераносным значэнні “выбівацца (пра бурныя, поўныя невычарпальнай сілы праявы энергіі)” (1, 378); *Зацвілі пераказы ў народзе*, дзе пераноснае ўжыванне дзеяслова *зацвісці* – “пайсці” (СМЯК, 2, 203).

Любоўю, замілаваннем роднымі мясцінамі, радасцю і ўзнёслым настроем прасякнуты песні на словы Я. Коласа, якія ў большасці – пейзажныя. Іх лексікон утрымлівае найменні навакольнай прыроды і эмацыянальных пачуццяў чалавека, якія дапамагаюць асэнсаваць сувязь чалавека з прыродай, вызначыць яго філасофію. Выразныя магчымасці слова з некалькімі значэннямі павялічваюцца. У паэзіі Я. Коласа назіраецца выкарыстанне мнагазначных слоў, што з’яўляецца ў песенных радках крыніцай яскравай эмацыянальнасці і незвычайнай прыгажосці прадметаў і

з'яў. Так, у песні на верш “На полі вясной” ужыта лексема *плёс* “шырокі ціхі ўчастак ракі паміж перакатамі або астравамі” (4, 274), якая спалучана яе са словам *поле*, і адбылося паэтызаванае апісанне навакольнай прыроды: *Люблю я прасторы шырокіх палос, Люблю цябе поле, люблю я твой плёс*; лексема *хваля* ў спалучэнні са словам *наветра* ўжыта ў гэтым жа творы ў пераносным значэнні “пра тое, што сваім рухам, формай нагадвае хвалі” (5, 186): *А хваля наветра дрыжыць і дрыжыць. У песні “Вясна” ў пераносным значэнні ўжыты дзеясловы пракоціцца “раздасца, разнесціся (пра раскацістыя гукі)” (4, 332) і ўскалыхнуцца “ажывіцца” (5, 56): I першы гром, як музыка, таемна так пракоціцца. Зямелька ўся ўскалыхнацца. Вельмі выразнае апісанне месяца стварыў паэт з дапамогай пераноснага значэння слова шаты: Смутны вартаўнік цёмных шатаў ночы, дзе шаты мае сэнс “покрыва (звычайна з лісця, снегу)” (5, 359). Гаворачы пра лес, паэт выкарыстоўвае слова гоман у значэнні “пра спалучэнне прыродных гукаў” (2, 68): Гоман доўгі несканчоны цэлы дзень над ім стаіць (“Лес”). Гэтая ж лексема ўжыта ў песні “Многа слаўненькіх куточкаў”: Дзе над гоман ручаёчкаў... У радках гэтай жа песні сустракаем назоўнік рой у пераносным значэнні ў спалучэнні са словам думы “мноства, вялікая колькасць каго-небудзь, чаго-небудзь” (4, 714): Рой журботных дум пакінеш. Слова разгон у песні “Радасць” успрымаецца ў пераносным значэнні “шырыня, размах у дзеяннях, дзейнасці” (4, 591): Ці было калі ў народзе Столькі нам разгону?*

Паэтычная мова дзякуючы шматлікасці кантэкстуальных сувязей аказваецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі. У паэтычнай мове могуць аб’ядноўвацца стылістычна нейтральныя словы. Паэты звычайна карыстаюцца ўсёй гамай значэнняў гэтых слоў, у тым ліку і пераносных, якія значна пашыраюць сэнсавы аб’ём слоў і надаюць ім новыя значэнні або сэнсавыя адценні. Пры гэтым часта ўключаецца механізм, рэалізацыя якога становіцца антрапацэнтрычны падыход да навакольнага свету.

Для паэзіі ўвогуле, як і для творчасці Я. Коласа ў прыватнасці, характэрна адухаўленне прыроды. Пры гэтым распрацоўваецца мадэль, па якой адбываецца “перастаноўка” актыўных і пасіўных элементаў аб’ектыўнай сітуацыі. Такая мадэль адухаўлення ўзмацняе эфект персаніфікацыі расліннага свету. У радках “Дзе ўвосень плачуць лозы” (“Родны край”) расліне надаюцца рысы адухоўленай асобы і форма дзеяслова *плачуць* успрымаецца як “пакрывацца кроплямі вільгаці, пацець” (4, 265). У песні “Дуб” Колас стварыў вобраз магутнага дрэва, якое выклікае захапленне, у паэта дуб – сімвал моцы, жыццёвай сілы. Кожная лексема ў творы ўжыта з мэтай яскравай перадачы вобраза волата-дрэва. Вобразны малюнак адухаўлення ствараецца тэматычным падборам слоў

такім чынам, што асацыяцыі не толькі фарміруюць адухаўленне як спосаб адлюстравання рэчаіснасці, але і малююць, адлюстроўваюць унутраныя настроі аўтара: *У нагах трава нізка сцелецца*, дзе лексема *сцелецца* ўжыта з пераносным значэннем “расцілаць што-небудзь па паверхні або нізка над паверхняй чаго-небудзь” (5, 200); *Комель – слуп-скала дыша сілаю*, дзе дзеяслоў *дыхаць* (сілаю) у кантэксце набывае пераноснае значэнне “быць прасякнуты чым-небудзь, выражаць што-небудзь” (2, 226). Аўтар захапляецца гэтым дрэвам, апавядае пра яго, нібы пра жывую істоту (*вартаўнік лугоў, весці бяседу і г.д.*). У вершы “Засада” падаецца момант засады партызан, пры гэтым паэт апісвае расліны, дрэвы, якія “дапамагаюць” хавацца ім: *Лес развесіў плашч-шацёр*. Плашч – “лёгкае паліто пераважна з непрамакальнай тканіны” (4, 271); шацёр – “навес з матэрыі, драўніны з галін і лісця дрэў” (5, 361); *Ахінула ноч прасторы Чорным полагам-руном*, дзе *полаг* – “тое, што закрывае, ахутвае што-небудзь, покрыва” (4, 288), *руно* – “шэрсць авечкі” (4, 727), а дзеяслоў *ахінуць* ужыты ў пераносным значэнні “агарнуць, авеяць” (1, 308); *З дуба, волата старога, Падае сігнал да зор*, дзе *волат* выкарыстаны ў пераносным значэнні “што-небудзь надта вялікіх памераў” (1, 503). Дзіцячая песня “Певень” змяшчае спалучэнне *сыплюць чарадою*, якое з’яўляецца размоўнай формай і ўжыта ў пераносным значэнні “імкліва бегчы, ісці” (5, 433): *Як кіўне ён галавою, Сыплюць куры чарадою*.

Такім чынам, волаты беларускага слова, класікі нашай літаратуры Купала і Колас адыгралі велізарную ролю ў станаўленні беларускай прафесійнай песні. Розныя па творчай манеры, але блізкія па эстэтычных поглядах, яны заклалі моцны падмурак для развіцця сучаснай беларускай песеннай лірыкі.

Літаратура:

- ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. – Мн.: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1977-1984.
- СМЯК** – Слоўнік мовы Янкі Купалы. У 8 т. / Склад. У. В. Анічэнка і інш. – Мн.: Беларуская навука, 1999.
1. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту: Заданні, тэксты, парады [Вучэбны дапаможнік для філал. фак. педінстытутаў] // Г. М. Малажай – Мн. : Выш. шк., 1982. – 270 с.
 2. Шмелёв, Д. М. Проблемы семантического анализа лексики // Д. М. Шмелёв. – М.: Наука, 1972. – 280 с.
 3. Зубова, Л. В. Поэзия Марины Цветаевой: Лингвистический аспект // Л. В. Зубова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 264 с.